

El poeta com a mèdium. Notes sobre Josep Palau i Fabre i Carl Gustav Jung

The poet as a medium. Notes on Josep Palau i Fabre and Carl Gustav Jung

ENRIC BALAGUER
UNIVERSITAT D'ALACANT

Artículo recibido el / *Article received*: 2018-06-07
Artículo aceptado el / *Article accepted*: 2018-09-28

RESUM: L'obra poètica de Josep Palau i Fabre presenta moltes concomitàncies amb la de Carl Gustav Jung. En aquest escrit tractem d'explorar les nocions que els dos autors mostren sobre el concepte d'individuació, l'ombra, l'ús metafòric de l'alquímia, l'inconscient col·lectiu, la idea d'*anima* i d'*animus*, i al voltant del coneixement autèntic.

Paraules clau: individuació, alquímia, hermafrodita, l'ombra (segons Jung), elements arcaics en el subjecte, el doble, la pedra filosofal, la metamorfosi.

ABSTRACT: The poetic works of Josep Palau i Fabre have much common ground with the writings of Carl Gustav Jung. This paper explores the two authors' notions of concept of individuation, and their approaches to shadow, the metaphorical use of alchemy, the collective unconscious, and the ideas of *anima* and *animus* and of authentic knowledge.

Keywords: individuation, alchemy, hermaphrodite, shadow (according to Jung), archaic elements in the subject, the double, the philosopher's stone, the metamorphosis.

1. UNA ULLADA A L'ALQUÍMIA EN LES OBRES DE CARL GUSTAV JUNG I DE JOSEP PALAU I FABRE

En els seus escrits, Josep Palau i Fabre no esmenta en cap moment l'obra de Carl Gustav Jung; en canvi, sí que ho fa de la de Sigmund Freud. No obstant això, una simple ullada a *Poemes de l'Alquimista* i a l'obra psicològica –i també filosòfica– de Carl Gustav Jung ofereix múltiples concomitàncies.¹ En la biblioteca de l'escriptor català, actualment en la Fundació Palau de Caldes d'Estrac, només hi ha un llibre del suís, *Teoría del psicoanálisis*, publicat a Barcelona el 1937. Però si no hi ha cap rastre més, el simple fet que Palau anomenés a la seua obra *Poemes de l'Alquimista*, publicada en una primera versió el 1952, i que fera d'aquesta figura emblemàtica un transsumpte del seu posat creador –recordem que l'Alquimista és l'autor, per això l'escriu en majúscula– ens convida a acarar l'obra de Palau amb la del psiquiatre suís, que publicava uns quants anys abans, el 1944, *Psicología y alquimia*, després de descobrir que moltes de les imatges dels somnis dels seus pacients coincidien amb figures i situacions recollides en tractats alquímics. El poeta català recorda que l'alquímia la trobem a l'origen de la nostra literatura, en la figura de Ramon Llull; també un poeta de l'època moderna ben estimat per ell, Arthur Rimbaud, s'hi va sentir atret. Aquests casos són, sens dubte, dos precedents importants a l'hora d'esbrinar els motius inspiradors de l'alquímia per a Palau, juntament amb el del psiquiatre suís.

Tant per a Carl G. Jung com per a Josep Palau i Fabre, l'alquímia és una metàfora de la transformació de què és capaç l'individu en la seua realització personal, així com també el camp d'estudi, el laboratori, que constitueix l'autoanàlisi i l'autoconeixement en cada individu. L'alquímia en els dos escriptors representa el viatge interior que cada persona realitza de manera fecunda i efectiva. El que comporta aquest viatge interior és l'acceptació de l'individu en tots els seus trets singulars, un fet que, en produir-se, assenta les bases de la realització. En termes de Jung, es tracta del *si-mateix* o procés d'unificació de la persona en el seu conjunt. Per arribar-hi, hom ha de dur a terme la individuació o l'autodesenvolupament encaminat a integrar les múltiples facetes de la psique per tal d'esdevenir un *self*, un *si-mateix*, ço és una unitat separada, indivisible, i dotada d'un sentiment d'integritat psíquica. L'individu –recordem que vol dir *indivisible*– és així conscient de la seua realitat en fer seu tot allò que en terminologia jungiana forma part de *l'ombra*: «aqueixa personalitat oculta, reprimida, inferior i culpable,

1. Hem avançat algunes de les tesis sobre aquesta relació en el treball «Josep Palau i Fabre i Carl Gustav Jung: una lectura jungiana de *Poemes de l'Alquimista*», presentat al Simposi Internacional Palau i Fabre (1917-2008). L'Alquimista, que tingué lloc entre el novembre del 2017 i el març del 2018 a Barcelona i Caldes d'Estrac.

la majoria de vegades, que amb les seues últimes ramificacions arriba al regne dels avantpassats animals, i comprén així tot l'aspecte històric de l'inconscient»² (Jung 1989, 7). *L'ombra* és allò que l'individu ha anat rebutjant o amagant d'ell mateix: des d'instàncies més pulsionals, instintives i més incivilitzades fins a trets de caràcter que ha decidit reprimir atés el context social i educacional.

Per al psicòleg suís, l'alquímia era, d'alguna manera, un contrapunt laic del cristianisme, incapaç d'incorporar els integrants diversos i contradictoris de l'individu tot proclamant, de manera fefaent, la unilateralitat de la llum, el triomf del bé i de les forces positives. L'alquímia, en canvi, ens recorda com la vida de cada individu està formada per forces oposades, accions contradictòries, que busquen ser reconegudes i acceptades. «Sense l'experiència d'allò contradictori no existeix cap experiència de totalitat» afirma a *Psicología y alquimia* (Jung 1989, 22). I aquesta experiència de totalitat, de concepció unitària de l'ésser, és allò que busca tot individu per tal de sentir-se realitzat.

Palau i Fabre, en el pròleg de *Poemes de l'Alquimista*, descriu precisament l'objectiu de la seua escriptura com: «Un afany de veure-m'hi absolut, d'abastar-me amb el meu propi esguard» (Palau 1991, 12). Podem preguntar-nos si no es tracta d'un objectiu concomitant amb les aspiracions jungianes enunciades en el procés d'individuació, d'aconseguir el *si-mateix*. Les notes que acompanyen els poemes, que constitueixen un exemple de metapoesia incorporada a la pròpia obra —una innovació postmoderna *avant la lettre*—, es proposen aclarir-ne les motivacions i peculiaritats. Ens hi diu així, que concep «la poesia entesa no com un fi en ella mateixa, sinó com un mitjà d'exploració, o d'experimentació, com per als altres ho poden ser el microscopi o la música —com a l'edat mitjana s'empraven els metalls» (Palau 1991, 197). És a través de la paraula, «l'instrument de més precisió que m'ha estat donat per a conèixer» (Palau 1991, 197), que el poeta es llança a l'aventura exploratòria, una aventura que s'inicia, realitza les seues etapes i clou. Ho fa amb un poema significatiu i rotund: «Comiat» (Palau 1991, 193), que dona compte de la culminació del procés. El poema, si l'acarem amb l'alquímia, recobra un sentit especial i un significat contundent. En el relat «La tesi doctoral de diable», que dona nom al recull de contes publicat el 1983, Palau hi fa una exemplificació de l'alquímia. El protagonista, Abyz, escriu una tesi que es titula «El tot», bo i emprant l'alquímia, que «era la sola via de coneixement que volia comprendre-ho tot a la vegada: física, química, metafísica, símbol i realitat tangible, a través d'un mètode intuïtiu que no desdenyava la sensualitat i la voluptat de la recerca» (Palau 1983, 92). S'hi descriu l'aspiració a la totalitat, la integració del conjunt d'estrats, nivells i perspectives que formen la realitat als nostres ulls.

2. La traducció d'aquest i de la resta de textos de les versions en castellà és nostra.

2. VIATGE INTERIOR: PROCÉS D'INDIVIDUACIÓ

Podem llegir *Poemes de l'Alquimista* com un reflex del procés d'individuació a través del qual el jo poètic realitza un recorregut d'autoconeixement i d'autoacceptació, un exercici d'integració de les seues diverses realitats. El resultat final explicaria allò que confessa Palau, «l'Alquimista ja no sóc jo» (Palau 1991, 198). Ha assolit una nova identitat, fruit d'haver incorporat *l'ombra*, d'haver-hi assumit, en definitiva, la seua diversitat. «Hi ha la meua vida i la meua mort reals en aquests poemes» (Palau 1991, 198) diu Palau a l'inici de les notes. I ho podem prendre com la confessió d'una aventura espiritual. Certament tot camí religiós, començant pel cristianisme i la cerimònia de la missa, presenta la necessitat d'abandonar allò que som i renàixer.

Però concretem el procés. En el primer llibre de poesia, *L'aprenent de poeta*, hi trobem poemes amorosos d'una intensitat manifesta com «Excés de la primavera», que clou amb uns versos exultants: «Els amants estimen massa / Ai, primavera que passa!» (Palau 1991, 29). El poemari, però, acaba amb composicions com «Versos tristos», on sentència «No tinc somnis als ulls perquè el cos me'ls prenía: / frisanes de la pell i carn que s'extasia» (Palau 1991, 70), i, sobretot, amb «Fragments del superhome», que dona pas a una confessió punyent (Palau 1991, 71):

[...] Sento la vida
com un bell somni no acomplert,
com la meitat d'una altra vida
que s'ecolés, braços oberts.

...

No sóc meitat, sinó ferida:
un tros de carn tempestat.
No sé el que sóc. Fantasiejo

Uns versos més avall, afirma: «Que antic que sóc!», una asseveració que podem connectar amb la idea de Jung segons la qual en cada individu hi ha una relació amb el fons de les generacions passades i de la humanitat sencera. «Hi ha elements arcaics que es poden inculcar en l'ànima individual sense que procedesquen de la tradició» (Jung 2015, 39), afirma el suís en la seua esplèndida autobiografia intel·lectual: *Recuerdos, sueños, pensamientos*.

Si mirem el món sentimental de Palau expressat en la seua poesia, es troba presidit pel desig carnal. Aquest fet serà evocat en diverses composicions com ara «El cavaller» (Palau 1991, 55), i molt especialment amb «La sabata», una composició emblemàtica, on dona compte de la relació amb una prostituta. «L'home no plora / pel ulls, plora pel sexe» (Palau 1991, 121), diu el poeta amb

un to de confessió desafiant i rebla el clau amb l'afirmació contundent: «Josep Palau no és àngel ni és un infant model» (Palau 1991, 121).

La lluita entre l'ombra i la llum, la carnalitat i l'amor pur, configura un bon bocí de la dialèctica d'aquests dos primers llibres: *Aprenent de poeta* i *L'Alienat*, en composicions com ara «Paraules» (Palau 1991, 95), «Ombres d'Anna» (Palau 1991, 104), «Passa la llum per amagats camins» (Palau 1991, 107), «Me'n vaig amunt, car per la llum / l'ànima tinc endiumenjada».

Hi ha un desig persistent de trobar-se, de veure's reflectit en l'escriptura. Aquest anhel, el trobem en poemes tan significatius com «Poeta-Narcís» (Palau 1991, 50), que és potser un dels millors per il·lustrar la duplicitat que l'individu percep de tant en tant. També a «Mirall» (Palau 1991, 93) tenim una imatge pertorbadora que s'hi vincula amb el fons de l'individu. Mirem el primer (Palau 1991, 50):

Vers: sigues igual a mi.
Jo em veig si tu em veus.
Som una o dues veus?
Quina, però, és de qui?

Aquest contacte amb l'inconscient, que al capdavant desvetla un ésser dual, és àmpliament descrit de C. G. Jung a *Recuerdos, sueños, pensamientos* (2015, 60-64). Hom es percep amb una mena de fons autònom, la forma del qual emergeix de tant en tant. A través de l'escriptura, Palau descobrirà que tot i veure's un altre, a la fi, sempre reafirmarà la seua personalitat primera. Aquest experiment el conduirà per diversos derroters. En llegir alguns poemes, pensarà si és la veu dels autors o la seua. I aquesta sensació el menarà, de manera atenta, a un procés de lector, o d'executor de poemes planificats per Rosselló-Pòrcel, un poeta a qui admirava enormement.

Un impuls salvatge sembla emergir del fons de la seua psique. «Per mi sabreu el mal, sabreu la bava que destil·len els homes...», anuncia a «Imitació de Dante» (Palau 1991, 97), que entronca amb un text tan angoixós com «Paradís atroç» (Palau 1991, 124), o «Idil·li» (Palau 1991, 125), que té alguna cosa de rabelaisià, o «El geni» (Palau 1991, 135), on fa una apologia del crim, tot fent una al·lusió al Lady Macbeth. Potser escauria ací recordar aquella percepció de Jung segons la qual en cadascú de nosaltres hi ha quelcom de criminal, quelcom de geni, quelcom de sant. Hom vol ser bo i per això s'ha de reprimir allò dolent. A través d'això som *persones*, terme que vol dir *màscares*. Els *Poemes de l'Alquimista* són un reflex d'aquesta presa de consciència que dona compte de la diversitat que acompanya l'individu. Al costat de la llum hi ha les tenebres, al costat de la vida, la mort; en veïnatge amb Apol·lo, el sol, hi ha Dionís, la lluna. Si el poeta descobreix una faceta plenament dura o salvatge en les seues instàncies

més profundes, també deixarà pas a confessions punyents com la que representa «Cant espiritual»: «No crec en tu, Senyor, però tinc tanta necessitat de creu- / re en tu, que sovint parlo i t'imploro com si existissis» (Palau 1991, 182). Materialitat i espiritualitat, esglai i joia, rebel·lia i humilitat...

Tot porta al que en l'alquímia és acceptació i incorporació, per descobriment, d'allò que som. La immersió en el bany d'aigua, una etapa del procés alquímic, sembla perfilar-se en el poema «La gran cursa del mar»: «una aigua només aigua i aigua i aigua» (Palau 1991, 106); en altres poemes il·lustra les diverses etapes del procés alquímic des de l'incest, el coit entre el rei la reina, la mort i la putrefacció –que s'anomena *nigredo*. Aquesta etapa podria estar expressada en el text «Aigües saturades»: «L'aigua lenta del Sena podreix el crim del rostre» (Palau 1991, 189).

El *llapis* o la pedra filosofal, allò que Jung identificava amb el *si-mateix*, havia generat aspiracions com les de Gerhard Dorm, el mestre alquimista del segle XVI, que proclamava: «Transformeu-vos en pedres filosofals vivents!». Potser aquest anhel explica el poema «Pedra», dedicat a Xavier Zubiri, que encapçala «Poemes epigramàtics» (Palau 1991, 43):

Dura com l'aigua dura.
Arrel d'ella mateixa.
En èxtasi perenne
la pedra perpetua
la pedra, imatge pura,
i la idea de pedra
se'ns fa del tot madura

El nou naixement *o rebis* pot estar reencarnat en el text «Conte», en què un príncep infantia un fetus que el devora. És potser la metàfora del canvi profund que comprén la mort i la resurrecció? El penúltim poema, «Hölderlin» (Palau 1991, 192), presenta encara una dicotomia en veure's al mirall: el jo poètic es mira i no s'hi veu. No hi ha encara la unió dels oposats que condensa el poema «Comiat» (Palau 1991, 193):

¿On podré dir, on podré deixar dit, on podré inscriure
la polpa del fruit d'or sinó en el fruit,
la tempesta de la sang sinó en la sang,
l'arbre i el vent sinó en el vent d'un arbre?
¿On podré dir la mort sinó en la meua mort,
morint-me?
La resta són paraules...
Res no sabré ja escriure de millor.
Massa prop de la vida visc.

Els mots se'm moren a dins
i jo visc en les coses.

A la fi, el procés ha desembocat en allò que en l'alquímia s'anomena *unus mundus*. El món de l'individu s'ha unificat, perquè aquest ha pogut fondre els oposats. El «món u» és la frase que els alquimistes diuen sobre el lligam entre l'esperit, l'ànima i la matèria. En la psicologia de Jung és la interrelació entre la psique i el cos. Si tenim en compte nocions com la de la sincronicitat, Jung confiava posar les bases entre la psicoteràpia i la física. Del poema, cal remarcar l'al·lusió a l'or, «la polpa del fruit d'or», que podem relacionar amb el resultat final que buscava aconseguir l'alquímia: el material tan apreciat. Però l'or és una metàfora de consciència de l'individu en posseir una identitat, una autopercepció completa d'ell mateix.

D'una altra banda, aquest «comiat» de la poesia, de l'escriptura, és una manera d'acabar amb la duplicitat, el doble, que com hem vist en el poema «Poeta-Narcís», desvetlla l'escriptura. El mirall és en la poesia de Palau un objecte pertorbador. En el poema d'aquest nom es demana «¿Doble o meitat?» (Palau 1991, 93), perquè, al capdavant, és un objecte que ens encara amb nosaltres mateixos.

3. «LES METAMORFOSIS DE CRORIMITEKBA»

Un dels textos més pertorbadors de *Pomes de l'Alquimista* és sens dubte «Les metamorfosis de Crorimitekba» (Palau 1991, 141-146), un relat d'escenes visionàries i imatges lacerant. Amb una inventiva fantasmagòrica, ens trobem amb el protagonista, que és «un petit escarabat calcari» que travessa aigües espesses (el *nigredo* de l'alquímia?). El personatge es disfressa d'home i surt al carrer. Se'ns diu que havia tingut formes molt diverses: conill, caragol, bou, ase, balena...; amb totes les naturaleses es lliurava amb força al coit i cada vegada mutava de naturalesa. Havia passat per tots els estadis i formes, havia esdevingut fins i tot un homuncle, aquest ésser creat en el procés alquímic.

Avançant la història, Crorimitekba travessa milers d'anys, es metamorfoseja en multitud de formes i copula amb ell mateix. De nou, l'hermafroditisme ens remet a l'alquímia, en què el nou naixement o *rebis* és un hermafrodita alat. En el relat de Palau, Crorimitekba és el déu actual que va polvoritzar el primer déu amb cop de fal·lus i succions de vagina.

Per a Palau, el relat és com una explicació de l'univers: «Si atens aquests fets, lector, comprendràs moltes coses d'aquestes que es diuen –amb noms pomposos– la vida, la mort, el bé i el mal, etcètera» (Palau 1991, 146). El to de faula no pot passar desapercebut, i el de llegenda sagrada tampoc. Al capdavant ens explica la divinitat o, si volem, l'ingredient *numènic*, que diria Jung.

En l'etapa cinquena de l'alquímia, es produeix la conjunció i el rei i la reina tenen un coit en l'aigua de l'inconscient. És una tornada als inicis –la massa confusa o caos desencadenant–, moment en què és concebut *el llapis*. La figura de l'escarabat té tradició en el simbolisme alquímic, un ésser vivent originat en si mateix. Per a Paracelso, la primera matèria és un *increatedum* i en tota l'alquímia, en la seua condició de mercuri, com la serp o els dracs, té doble sexe, es fecunda i s'il·lumina a ella mateixa (Jung 1989, 282). Per al psiquiatre, el símbol unificador de l'alquímia té caràcter de *numen*, ço és de divinitat, en la mitologia pagana, un ésser unificat que no necessita res de fora. És una divinitat en tant que principi que explica l'univers. La individuació, en la mesura que és realitzar un *si-mateix*, assoleix atributs *numènics* (Jung 1989, 301).

4. ALTRES ASPECTES DE L'OBRA DE PALAU I FABRE QUE PODEM RELACIONAR AMB LA DE JUNG

Amb el que duem dit no hem esgotat el conjunt d'aspectes que podríem relacionar entre l'obra de Palau i Fabre i el conjunt de textos i conceptes jungians. En una síntesi molt el·líptica ens tocaria parlar de l'al·lusió a l'ombra de místics com sant Joan de la Creu o Hamlet o Goethe que trobem en *Poemes de l'Alquimista* i que reforça les interpretacions del psicòleg suís.

Els concepte d'inconscient col·lectiu de Jung ens obriria múltiples portes de la poesia de Palau, per a qui com diu a «El mèdium» (Palau 1976, 63):

El poeta és un mèdium. De qui o de què? En primer lloc, de les forces obscures de la naturalesa, del vegetal i del mineral sobretot, que intenten, en un esforç suprem, d'expressar-se a través d'ell; en segon lloc, dels seus avantpassats, de les ànimes que sobreviuen en ell i que, a voltes, arriben a fer-se presents fins a la transparència; i finalment, d'ell mateix...

Tota la poesia de Palau està travessada per residus arcaics que apareixen en poemes com «Vella memòria dels boscos» (Palau 1991, 105), «L'arena de l'amor» (Palau 1991, 103) o «El coit» (Palau 1991, 131), on diu que «Tota la natura / és present en aquest fast» i en fa una aproximació que té ressonàncies *numèniques*. Per a Jung, un aspecte que comentarà des de múltiples perspectives és que tenim, evidentment, una vida personal, però en gran mesura, també «som representants, víctimes i promotors d'un esperit col·lectiu, la vida dels quals equival a segles» (Jung 2015, 114).

No és gens difícil trobar tampoc en la poesia de Palau referències a l'*anima*, dels homes, un arquetipus que Jung hi establia, juntament amb el d'*animus*

per a les dones. Es tracta de la personificació d'una naturalesa femenina en l'inconscient de l'home i d'una naturalesa masculina en l'inconscient de la dona. Aquesta doble sexualitat psíquica correspon al fet biològic que un predomini de gens masculins decideix en la determinació del sexe. No obstant això, som portadors de les dues naturaleses, per bé que la segona pot restar completament inconscient. A *Poemes de l'Alquimista* tenim diversos poemes que podrien donar compte d'aquesta realitat. Però potser el poema «Sol» és el més explícit (Palau 1991, 187):

Estic sol.
Sol en la meva família.
Sol entre els amics –sí, entre els meus amics.
Sol en la meva pàtria sola.
Sol entre les dones –sobretot sol entre les dones.
I una noia està sola dins meu de fa molts anys.

Per a Jung, el conegut complex d'Edip, tan central en les tesis del seu col·lega Freud, té una explicació diferent, car hi veu una manera de renaixement. Aquesta forma de veure'l pot encaixar també amb la visió de Palau, segons es desprén d'alguns poemes. Així ho trobem, per exemple, en «Sonet intrauterí» (Palau 1991, 122), on escriu: «Jo vull desnèixer en tu. Tot home vol desnèixer en un / amor, un si. / Ah! Fes-me petit, fins que jo sigui pols estremida, / pol·len del teu ventre». El poeta català hi plasma el desig de tornar a la unitat originària i de superar, també, les divisions de l'individu.

Per un altre costat, i amb això posem punt i final a la nostra aproximació, hauríem de destacar com per a Palau i per a Jung, el coneixement, l'accés a l'explicació del món és un exercici en què participen instàncies diverses del subjecte i que va més enllà de la racionalitat. Palau ens diu a *Poemes de l'Alquimista* que «la comprensió més profunda no és racional sinó afectiva, potser orgànica» (1991, 200), mentre que per al suís, segons confessava a *Recuerdos, sueños, pensamientos*, «el vertader coneixement rau en un instint, en una participació mística amb els altres» (Jung 2015, 69). Tots dos autors hi veuen el coneixement d'una manera molt pareguda i proclamen que, al costat de l'halo racional i conceptual de la cultura enciclopèdica, tot saber autèntic passa per l'interior de la persona i a través de mitjans i operacions que no suposen dades fredes i objectives. El coneixement del món i dels altres passa per l'autoconeixement i aquest comprén també un coneixement dels altres i del món.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Jung, Carl Gustav. 1951. *Aion. Análisis para una historia de los símbolos*. Zurich: Rascher.
- . 1964 [1933]. *El yo y el inconsciente*. Barcelona: Editorial Luis Miracle.
- . 1989 [1944]. *Psicología y alquimia*. Barcelona: Plaza y Janés.
- . 2015 [1961]. *Recuerdos, sueños, pensamientos*. Barcelona: Seix Barral.
- Palau, Josep. 1976. *Quaderns de l'Alquimista*. Barcelona: Proa.
- . 1983. *La tesi doctoral del diable*. Barcelona: Llibres del Mall.
- . 1991. *Poemes de l'Alquimista*. Barcelona: Proa.
- . 2005. *Obra Literària Completa II. Assaigs, articles i memòries*. Barcelona: Galàxia Gutenberg.
- Wehr, Gerard. 1969. *Carl Gustav Jung*. Barcelona: Caixa Catalunya, Edicions 62.